

Marta Lechowska

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
marta.lechowska@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0002-7940-3202

Mesjanizm „kenotyczny”. O rosyjskiej idei Wiaczesława Iwanowa

(...) так Русь моя
Немотной смерти прекословит
Глухим зачатием бытия...
(В. Иванов, *Cor Ardens*¹)

(...) tak Ruś moja
Cicho poczynając bycie
Milczącej śmierci się przeciwstawia...
(W. Iwanow, *Cor Ardens*)

W latach 60. XX wieku Fiodor Stiepun – rosyjsko-niemiecki filozof, profesor uniwersytetów w Dreźnie i Monachium, tak pisał o koncepcji Wiaczesława Iwanowa dotyczącej roli Rosji w procesie ogólnościatowych przemian, sformułowanej w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku:

Вячеслав Иванов оказался во многом вполне прав. Кризис западноевропейской культуры, кризис индивидуализма, поворот к коллективистической культуре в форме устремления к новой органической эпохе,

¹ В.И. Иванов, *Cor ardens* [w:] *Собрание сочинений*, т. 2, Брюссель 1974, s. 251. Tłumaczenie własne – M. L.

ведущая роль России в этом новом историческом процессе (...) – разве все это не вполне точные слова о нашем времени? Весьма точные. Ошибся Вячеслав Иванов (...) только в одном: в недооценке силы того зла, которое все его пророчества о грядущем исказило в кривом зеркале русского и мирового большевизма².

Równie gorzkie co trafne słowa Stieputa oddają kluczowe elementy myśli Wiaczesława Iwanowa, próbującego profetycznie wejrzeć w przeszłość i zidentyfikować zadania stojące przed Rosją w przededniu rewolucji: konstatacja chylenia się ku upadkowi racjonalistycznej kultury Zachodu, nadejście nowej, opartej na zasadzie wspólnotowości „kultury organicznej”, cechującej się powrotem do jedności zasad i norm oraz przewodnia w tym procesie rola Rosji przełomu wieków.

Religijny symbolizm, którego Iwanow był najznamienitszym przedstawicielem, z zasady przeniknięty „patosem mesjanizmu”³, przeplatając się w myśli tego twórcy z narzucającymi się na początku XX wieku palącymi zagadnieniami społecznymi, zaowocował niezwykłą teorią estetyczną, spójną z kluczowymi wyznacznikami życia społecznego w nowej, organicznej epoce. Kwestię misteryjnego „teatru przyszłości”, będącego następnym, jeśli nie ostatnim, słowem rozważań Iwanowa o idei narodowej, w niniejszym opracowaniu jednak pomijamy z uwagi na gruntowne opracowanie jej w innym miejscu⁴.

Tekst ten ma na celu przedstawienie poglądów Iwanowa dotyczących narodowej tożsamości w ogóle i rosyjskiej idei⁵ w szczególności oraz przyj-

² „Wiaczesław Iwanow okazał się mieć w wielu kwestiach absolutną rację. Kryzys zachodnioeuropejskiej kultury, kryzys indywidualizmu, zwrot w stronę kultury kolektywistycznej, dążenia do nowej organicznej epoki, wiodąca rola Rosji w tej nowej fazie historii (...) – czyż to wszystko nie oddaje pełnej prawdy o naszej epoce? Oddaje. Pomylił się Wiaczesław Iwanow (...) tylko w jednym: w niedocenieniu siły zła, które przeinaczyło wszystkie jego proroctwa, ukazując je w krzywym zwierciadle rosyjskiego i ogólnoswiatowego bolszewizmu”. W całym artykule podaję własne tłumaczenia z języka rosyjskiego – M. L. Ф.А. Степутн, *Встречи*, Москва 1998, s. 136.

³ Tamże, s. 127.

⁴ Por. M. Lechowska, *Rosyjski teatr misteryjny*, Kraków 2015.

⁵ By przybliżyć nieostre pojęcie „rosyjskiej idei”, warto posłużyć się dwiema próbami zdefiniowania tego złożonego terminu. Oto pierwsza z nich: „Najogólniej ideę rosyjską można określić jako ideę nadchodzącego przeobrażenia całej ludzkości pod przewodnictwem wybranego przez Boga narodu rosyjskiego. Zespoliły się tu organicznie dwa priorytety mentalności rosyjskiej – zasada soborowości (...) z jej mesjanistycznym patosem oraz zasada Sofii – Mądrości Bożej (...), przepełniona przeżyciami eschatologicznymi”; por.: *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 5, Łódź 2003, s. 80. Druga próba dookreślenia interesującego nas terminu pochodzi od W. Goerdta: „Rosyjska idea» stanowi (...) tytuł wszelkiej próby »platonizującego«, jakby *a priori* ogólnego, intuicyjnego poznania »istoty« bądź *a posteriori* uogólniającego, empirycznego opisanie »charakteru« rosyjskiego narodu na

zenie się teoretycznym przesłankom wywyższenia narodu rosyjskiego w kontekście jego roli w ogólnym planie zbawczym.

Wiacesław Iwanow w swoich dziennikach zdradza, że zainteresowanie kwestią rosyjskiej idei narodowej zrodziło się w nim naturalnie, wraz z opuszczeniem ojczyzny i kilkuletnim pobytem za granicą: „Как только я очутился за рубежом, забродили во мне искания мистические, и пробудилась потребность сознать Россию в ее идее”⁶. W owym czasie filozof studiował w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Grecji i Rzymie. Zeztknięcie się z inną narodową samoświadomością oraz z radykalnie odmienianą historyczną i światopoglądową optyką wymusiło na młodym twórcy zainteresowanie zagadnieniem tożsamości własnego narodu.

Warto podkreślić, że Iwanow już za młodu bezbłędnie wyczuł moment, który, jego zdaniem, całkowicie nicuje wysiłki dojrzałego samookreślenia narodu w perspektywie dziejowej, fundamentalnie zafałszowuje ogłęd i tym samym odbiera szansę na osiągnięcie w tym wymiarze o sobie prawdy. Tym „diabelskim” elementem jest przywiązanie do swojej państwowości, do płynącego z niej poczucia mocy, do budowania na niej swej ostatecznej tożsamości, a więc – koniec końców – jej deifikacja. Pisma Iwanowa podsuwają jednoznaczny wniosek: jeśli wpisze się państwowość w samo serce wyobrażenia o misji narodu, o jego posłaniu w dziejach – a więc o narodowej idei – wtedy próba odczytania boskiego planu staje się niechybnie maniacką lekturą swoich własnych fanatycznych ustaleń, a diabelski element wywyższony na poziom tego, co boskie, zamienia wysiłek odczytania planu zbawienia w ciasne, bezwstydne bałwochwalstwo. Oto pierwsze wspomnienia Iwanowa – młodego adepta nauk, który nie daje wiary, że w wybitnych umysłach jego profesorów (w tym profesora filologii klasycznej, Theodora Mommsena) mogą spotykać się zarówno treści wysokiej intelektualno-etycznej próby, jak i przekonania popolite, oparte na narodowościowym partykularyzmie: „С недоумением наблюдал я, что государственность может служить источником высочайшего пафоса даже для столь свободного и свободолюбивого человека, как Моммзен”⁷.

podstawie jego historii i wyprowadzenia stąd filozoficznego określenia jego historycznego zadania”; por. W. Goerd, *Historia filozofii rosyjskiej*, Kraków 2012, s. 460. Warto również nadmienić, że o rosyjskiej idei, oprócz Iwanowa, pisali m.in. współcześni mu myśliciele rosyjscy – Mikołaj Bierdiajew, Mikołaj Łoski, Lew Karsawin, Wasilij Rozanow.

⁶ „Jak tylko znalazłem się za granicą, pojawiła się we mnie mistyczna potrzeba (...) odkrycia Rosji w jej idei”. В.И. Иванов, *Собрание сочинений*, t. 1, Брюссель 1971, s. 18.

⁷ „Z niedowierzaniem obserwowałem, że państwowość może być źródłem najwyższego patosu nawet dla tak miłującego wolność człowieka, jak Mommsen”. Tamże.

Stosunek rosyjskiego myśliciela do otaczających go osób mających na sumieniu niewybaczalny, jego zdaniem, grzech nacjonalizmu, zwanego narodowym egoizmem, waha się od postawy pobłażliwości w obliczu innych przymiotów osobowości, do niechęci, a nawet obrzydzenia wobec postawy skrajnej – fanatycznego przywiązania do prawd o wyższości własnej nacji i stosowania nacjonalistycznej miary do biegu historii powszechnej, co Iwanow nazywa zakłamywaniem historii („националистическая фальсификация истории”⁸). Filozof, wspominając pierwsze lata za granicą, pisze wprost: „Самодовольный и все же ненасыщенный национализм (...) был мне отвратителен”⁹.

W sprawach narodu i państwa Iwanow mówi jednym głosem ze swoim mistrzem, Władimirem Sołowjowem, oceniającym na wskroś pozytywnie prawo narodów do samostanowienia, lecz gorliwie zwalczającym koncept dominacji jednego narodu nad drugim jako przyzwolenia dla wyższościowej ideologii i politycznej przemocy. Przywołajmy dłuższy fragment pism Sołowjowa, którego intelektualno-duchowy wpływ jest odczuwalny jeśli nie w całej twórczości Iwanowa, to na pewno w jej części poświęconej rosyjskiej idei. W *Zaślubinach Wschodu z Zachodem* czytamy:

Po wojnach Napoleona zasada narodowości stała się w całej Europie wszystkim dostępną i mającą szczególny obieg ideą. Zasługiwała ona na największy szacunek, gdy pod jej hasłem stawano w obronie lub uwalniano z jarzma narody słabe i uciskane: w takich wypadkach zasada narodowości była zarazem wyrazem prawdziwej sprawiedliwości. Każdy naród ma prawo do samotnego życia i do wolnego rozwoju swych sił, pod warunkiem jedynie, że nie gwałci takich samych praw innych narodów. (...) Z drugiej jednak strony, to wzmożenie się poczucia narodowego we wszystkich narodach (...) przyczyniało się do powstania i rozwoju egoizmu narodowego, czyli nacjonalizmu, który nie ma już nic wspólnego ze sprawiedliwością. (...) Formuła ta [narodowego egoizmu – M. L.] służy do uświęcenia i sankcjonowania wszelkiego gwałtu, ucisku, nieskończonych wojen, wszystkiego, co w dziejach świata nosi miano złości i ciemnoty¹⁰.

Iwanow, jak wspomnieliśmy wyżej, odrzucając, za Sołowjowem, ideologię nacjonalizmu, wysuwa tezę, iż mesjańska samoświadomość narodu jest

⁸ Tamże.

⁹ „Brzydziłem się wiecznie zadowolonym z siebie a jednocześnie ciągle nienasyconym nacjonalizmem”. Tamże.

¹⁰ W. Sołowjow, *Zaślubiny Wschodu z Zachodem*, tł. M. Morawski, Warszawa 2007, s. 141/142.

możliwa, a nawet wyostrowiona w sytuacji, gdy jest on pozbawiony państwowości; filozof odwołuje się do przykładu narodu żydowskiego: „Не забудем, что и вне государства евреи чувствовали – и именно вне государства чувствовали острее и ярче – свое национальное назначение (...) дать миру Мессию; вселенская концепция мессианизма возникла в еврействе (...) в эпоху Вавилонского пленения”¹¹.

Odrzucenie państwowości jako niezbywalnego elementu idei narodowej nie owocuje w koncepcji Iwanowa tezą o bezpłodności wysiłków zorientowanych na określenie wewnętrznej formuły oddającej specyfikę określonego, w tym wypadku rosyjskiego, narodu, rozumianego przez filozofa jako zbiorowa, czy też lepiej: wspólnotowa, osobowość („соборная личность”¹²). Iwanow jest pewien, że poszukiwania narodowej idei nie trafiają w pustkę, nie hipostazują tego, co nie istnieje, ale mają swój realny desygnat¹³.

Powracając do przytoczonego wyżej fragmentu pism Sołowjowa, warto zwrócić uwagę, iż sprzeczność pomiędzy narodową autoafirmacją i wynikającą z niej wolą autonomicznego funkcjonowania a przeradzaniem się tej pierwotnej autoafirmacji w zasadę górowania nad innymi narodami przybiera w pismach Iwanowa formę poszukiwania balansu pomiędzy ukochaniem własnego narodu i wielką wagą przypisywaną zagadnieniu misji Rosji w dziejach świata a brakiem przyzwolenia dla nierównego traktowania czy krzywdzenia innych narodów. Poczesne miejsce na drodze poszukiwań tego balansu zajmuje również kwestia providencjalizmu czy też fatalizmu¹⁴.

Filozof jest przekonany, że godność mesjańska nie spoczywa na narodzie – jako powołanym do dzieła zbawczego – niezależnie od jego działań, intencji, samoświadomości. Wszak – to logika wyводу Iwanowa, spójna, jak powiedzieliśmy, z logiką Sołowjowa – na powołanie można nie odpowiedzieć, można je zaprzepaścić. Główną przyczynę zaprzepaszczenia narodowego powołania widzi Iwanow jasno; to narodowy egoizm wła-

¹¹ „Należy pamiętać, że naród żydowski o wiele wyraźniej odczuwał swoje powołanie – polegające na tym, by (...) dać światu Mesjasza – funkcjonując bez własnego państwa; ogólnoswiatowa koncepcja mesjanizmu powstała wśród Żydów (...) w erze niewoli babilońskiej”. В.И. Иванов, *О русской идее*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 3, Брюссель 1979, s. 325.

¹² Tamże, s. 322.

¹³ Desygnat to realny przedmiot określany przez daną nazwę; jako że dusza narodowa nie może być konkretnym bytem świata materialnego, pojęcia tego używamy w sensie przenośnym.

¹⁴ Por. tamże, s. 326.

śnie. Jeśli zaś „sens istnienia narodów nie znajduje się w nich samych, ale w ludzkości”¹⁵, jasne jest, że ideologia nacjonalistyczna jest zawsze sprzeniewierzeniem się prawdziwej idei narodowej, sprzeniewierzeniem się prawdziwemu patriotyzmowi¹⁶. Doskonale rzecz wyraził – zdając sprawę z poglądów autora *Cor Ardens* – Stiepun, dostrzegając w nacjonalistycznej postawie poważną chorobę narodowego organizmu oraz – co wydaje się paradoksalne, a co bezwzględnie usprawiedliwia logika Iwanowa (odnosząca się nie do świata empiryczno-psychologicznego, lecz duchowego) – nie tyle dumne potwierdzenie narodowej tożsamości, co jej nienaturalny przerost i, koniec końców, złowieszczą, bo nieświadomioną, jej negację. Stiepun nazywa nacjonalizm zdradą prawdziwego oblicza narodu, prowadzącą do duchowej śmierci tego ostatniego: „Национализм, или национальный эгоизм, есть отказ от (...) соборного служения, расхищение духовной силы народа и предательство национального лица. Национализм есть, таким образом, тяжелое заболевание нации, часто ведущее к духовной и творческой смерти народа”¹⁷.

Jak stwierdziliśmy wyżej, poprzez postawę narodowego egoizmu idącego w parze z deifikacją państwowości („эгоистическое утверждение нашей государственности”¹⁸) naród zaprzepaszcza pisaną mu rolę i misję. Staje się wtedy niewolnikiem swego narcystycznego narodowego „ja”, niewolnicy zaś, zgodnie z na wskroś chrześcijańskim, czy może lepiej, chrystologicznym światopoglądem Iwanowa, nie mogą być zbawcami. Zależność tę wyraził filozof dobitnie, pisząc o zbawczej roli sztuki (uosabianej przez postać Orfeusza): „Орфей – символ искусства не просто свободного, но и освобождающего, – свободного настолько, что оно освобождает пленный

¹⁵ Sołowjow, *Zaślubiny...*, s. 38.

¹⁶ Z powyższymi ustaleniami korespondują słowa Stiepuna, przeciwstawiającego nacjonalizm patriotyzmowi; tylko ten ostatni jest autentyczną miłością do swojego narodu: „праведен лишь тот патриотизм, который озабочен не внешней мощью своего народа, а его внутренней, нравственно-религиозной силой. Народ должен расти и крепнуть не в борьбе за свое «место под солнцем», а в борьбе за осуществление своего нравственного долга и тем самым своего духовного облика. Национальность т.е. народная индивидуальность определяется (...) как самим Богом возложенная на каждый народ особая задача служения единой и всенародной истине; рог: Ф.А. Степун, *Встречи...*, s. 131.

¹⁷ „Национализм, czyli egoizm narodowy, jest odmową (...) pełnienia służby dla dobra wspólnoty, jest roztrwonieniem sił duchowych narodu i zdradą narodowej tożsamości. Nacjonalizm jest ciężką chorobą, niejednokrotnie prowadzącą naród do śmierci, w sensie duchowym i twórczym”. Tamże, s. 131.

¹⁸ В.И. Иванов, *О русской идее...*, s. 326.

мир. Ибо кто жив, – живит, и истинно свободный – освобождает”¹⁹. Naród musi być wolny, by wypełnić zbawczą, a więc wyswobodzającą świat od zła, misję. Bez wolnego samookreślenia się nie ma, według Iwanowa, realizacji wielkiego powołania, a takie przypisuje filozof rosyjskiemu narodowi. Etyczny i estetyczny niesmak budzi w twórcy chętpliwe przyjmowanie przez naród godności wybrańca, niezależnie od stopnia samoświadomości i wpływających z niego faktycznych czynów, dlatego pierwszy imperatyw, wobec którego stawia Rosję (jako naród, który spełnić ma w historii doniosłą rolę), mówi o wolności, warunku *sine qua non* realizacji wszystkich innych wartości. Pisze tak:

Именно свободного самоопределения требует от нас время: разное может определить себя и воплотить в действии свою глубочайшую волю наша всенародная душа. Так я затрагиваю великий вопрос о мистическом значении нашего самоопределения в ближайшем будущем²⁰.

W obliczu przytoczonego fragmentu warto wyeksponować wątek świadomości Iwanowa co do wielości wyborów, które może podjąć Rosja w tym, według poety, szczególnym dla niej momencie dziejowym: „разно может определить себя [Россия – М. Л.] и воплотить в действии”. W tym nawoływaniu do wolności oraz w zestawieniu ze słowami Stieputa rozpoczynającymi niniejszy artykuł, wybrzmiewa ton pewnej „profetycznej bojaźni”, dostrzegalny również w tych oto słowach wprost stwierdzających szczególne powołanie Rosji:

Мистика Востока и Запада согласны в том, что именно в настоящее время славянству, и в частности России, предан некий светоч; вознесет ли его наш народ или выронит, – вопрос мировых судеб. Горе, если выронит не для него одного, но и для всех; благо для всего мира, если вознесет. Мы переживаем за человечество – и человечество переживает в нас великий кризис²¹.

¹⁹ „Orfeusz jest symbolem sztuki nie tylko wolnej, ale i wyzwalającej, – wolnej na tyle, by mieć wyzwalający wpływ na otaczający świat. Bo kto jest żywy – daje życie, prawdziwie wolny zaś – wyzwala”. В.И. Иванов, *Взгляд Скрябина на искусство* [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 3..., s. 175–176.

²⁰ „Аktualny czas wymaga od nas wolnego samookreślenia się: nasza dusza narodowa może przecież w różny sposób realizować się w życiu, przerwóźnie przejawiać się w działaniu. Poruszam tu więc ogromnie znaczący temat misticznej samoidentyfikacji, szczególnie dla nas ważny w najbliższej przyszłości”. В. Иванов, *О русской идее...*, s. 326.

²¹ „Мистики Вschodu i Zachodu są zgodni w tym, że w obecnym czasie właśnie narodom słowiańskim, głównie Rosji, przypada szczególna rola; czy Rosja wypełni ją godnie czy też zaprzepaści tę szansę – oto pytanie ważące na

Trudno nie wychwycić w powyższym fragmencie mesjanistycznego wyczulenia Iwanowa na wątek nierozdzielności losów ludzkości z losami wybranego – w tym wypadku rosyjskiego – narodu. Jednakowoż trzeba przyznać, raz jeszcze przywołując Stiepuna, że owo wyczulenie nie obejmuje przeczucia ogromu zła, które stało się udziałem ludzkości w momencie gdy Rosja opacznie wcieliła w życie Iwanowowskie ideały. Niemniej, wpisanie – w formie „negatywu” dla myśli wyrażonych w przytoczonym fragmencie – wątku o tym, że mesjańskie powołanie może obrócić się w groźną dla świata idolatrię, nasuwa się samo, tym bardziej, że motyw grzechu pierworodnego, winy i fałszywej ofiary jest mocno obecny w filozofii Wiaczesława Iwanowa²².

Namysłowi nad tym, co najbardziej dla rosyjskiej kultury swoiste, co manifestuje się w różnych zjawiskach poprzez kolejne epoki i co pozwala sformułować rosyjską ideę oraz na tej podstawie odczytać aktualne zadania Rosji, poświęca filozof esej *O idei rosyjskiej (O русской идее)*. W tekście tym rozważania o Rosji przeplatają się z ustaleniami natury ogólnej (tzn. dotyczącymi każdej idei narodowej); rosyjska idea jest ukazana zarówno jako egzemplifikacja (pośród innych egzemplifikacji: żydowskiej, francuskiej, rzymskiej) pojęcia „idea narodowa” i w tym sensie jest „jedną spośród wielu”, jak i – jako wzorcowa, najdoskonalsza forma idei narodowej, pojmowanej, co ważne, na wskroś religijnie. Religia i, co za tym idzie, religijność to więź z Transcendencją; religijna perspektywa to perspektywa przekraczająca partykularyzm – wąską, egoistyczną optykę. Ów ruch przekraczania odśladania poniższy fragment: „Всякий раз когда национальная идея вполне определялась, она определялась в связи общего, всемирного дела и звала нацию на служение вселенское” (podkreśl. – M. L.)²³. Pojęcie służby – w imię korzyści wszystkich (niezależnie od narodowości i państwowości), w imię powszechnego dobra – to fundament Iwanowowskiej koncepcji. Ów podstawowy przekaz potwierdza dalsza część tekstu, mówiąca o zadufanej w sobie państwowości, która nie daje się pogodzić z postawą religijną: „она (национальная идея – M. L.) по существу, со времен Рима, несовместима

losach świata. Jeśli zaprzepaści, będzie to nieszczęście nie tylko dla niej, lecz dla wszystkich; jeśli podoła, przyniesie dobro całemu światu. Doświadczamy tego wszystkiego w imieniu całej ludzkości i cała ludzkość doświadcza w nas głębokiego kryzysu”. Tamże, s. 327.

²² Por. m.in.: В.И. Иванов, *О существе трагедии, О действии и действе, Прометей, Тантал* [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 3...

²³ „За каждым razem, gdy idea narodowa ulegała szczytowemu dookreśleniu, działo się to w kontekście ogólnosięwiatowego dzieła, powoływała naród do służby całemu światu”. В.И. Иванов, *О русской идее...*, s. 326.

с политическими притязаниями национального своекорыстия; она уже религиозна по существу”²⁴.

Mimo że każdą prawdziwą, nie wypaczoną przez nacjonalizm, ideę narodową Iwanow postrzega jako element powszechnego planu zbawienia, a zatem od każdego narodu wymaga wzniesienia się na poziom chrześcijańskiego uniwersalizmu, niemniej dla Rosji początków XX wieku przewiduje poeta szczególną misję – bycia areną wielkich, paradygmatycznych dla świata zmian: przejścia od epoki indywidualizmu i panującej w niej kultury krytycznej do opartej na zasadzie wspólnotowości kultury organicznej. Wartością kierunkową tej ostatniej jest reintegracja – powtórne zjednoczenie pierwiastków, które w kulturze zachodniej zostały rozdzielone. Co ważne, owo zjednoczenie ma się dokonać nie w oparciu o jakąkolwiek zasadę zewnętrzną, lecz o wewnętrzną energię całości lub – by wyrazić rzecz językiem chrześcijaństwa – ma je umożliwić wydarzenie skrajnego ogołocenia i dobrowolnej ofiary, właśnie poprzez akt kenozy przywracającej światu jedność.

Główne przesłanie Iwanowa jest jasne: tylko przez porzucenie przywiązania do siebie można wspiąć się na poziom tego, co uniwersalne. Taką stałą gotowość do poświęcania siebie w imię innych, do składania ofiary, która zbawia świat, widzi Iwanow w kulturze rosyjskiej: „Общий склад русской души таков, что христианская идея составляет, можно сказать, ее природу. Она выражает центральное в христианской идее – категорический императив нисхождения и погребения Света и категорический постулат воскресения”²⁵. Podstawę dla tak mocnej tezy widzi twórca w nieodmiennie aktualnej, przybierającej w rosyjskim społeczeństwie, w zależności od czasów, przeróżne formy, „kwestii narodniczej” – kwestii długu inteligencji wobec ludu, a szerzej: winy silniejszych wobec słabszych. Oto kluczowe w tym kontekście słowa:

В глубокой неудовлетворенности своими одинокими достижениями, в ясном сознании своего долга перед народом, в романтической его идеализации, во всех попытках служения ему и сближения с ним выразила наша интеллигенция свою глухую тоску по органическому единству жизни.

²⁴ „Idea narodowa, od czasów Rzymu, bezwzględnie wyklucza polityczne dążenie do własnej korzyści; idea narodowa ma ze swej istoty charakter religijny”. Tamże, s. 326.

²⁵ Rosyjska dusza jest ze swej natury chrześcijańska. Odzwierciedla się w niej to, co centralne dla chrześcijaństwa – imperatyw kategori czyny zstępowania Światła w otchłań i śmierci Światła oraz radykalny postulat zmartwychwstania”. Tamże, s. 336.

(...) Она не осознавала, что не народа ей нужно, а (...) новозаветного синтеза всех определяющих жизнь начал²⁶.

To stale obecne w rosyjskiej duszy fundamentalne dążenie do zjednoczenia, do przerzucania mostów i zasypywania społecznych przepaści wyraża Iwanow również w innym miejscu, pisząc: „всякое культурное расслоение и расчленение встречает в нашей национальной психологии подсознательное противодействие интегрирующих сил, органическое тяготение к восстановлению единства разделенных энергий”²⁷.

Można zatem rzec, że „idea regulatywną” wszystkich dążeń narodu rosyjskiego, wszystkich ważkich dla kultury rosyjskiej prądów i ideologii jest – pełniąc tu funkcję paradygmatu – idea ogólnonarodowego zjednoczenia, na powrót łącząca lud z warstwami, dla których, w wyniku historyczno-kulturowych przemian, ziemia stała się obca: „Всенародность – вот непосредственно данная внешняя форма идеи, которая кажется нам основой всех стремлений наших согласить правду оторвавшихся от земли с правдой земли”²⁸.

Iwanow pisze o „nowotestamentowym doskonałym zjednoczeniu”, które może stać się udziałem świata jedynie dzięki – intensywnie obecnej na przełomie wieków w Rosji – „nowej świadomości religijnej”, godzącej przekaz chrześcijański z dotychczas mu obcymi i wrogimi treściami kultury antycznej. Zjawisko „nowej świadomości religijnej” – jako kolejna forma idei ogólnonarodowego i szerzej, wszechświatowego zjednoczenia – pełni w rozważaniach Iwanowa doniosłą rolę. Opartą na zasadzie krytycyzmu i izolacji kulturę zachodnią oraz – przezierające poprzez zarysowany ideał – zadania dla Rosji opisuje Iwanow w następującym fragmencie:

Все большее отчуждение, все меньше взаимопонимание специализовавшихся групп, с одной стороны, с другой – неустанное искание более дос-

²⁶ „Poprzez dojmujący brak zadowolenia ze swoich samotnych osiągnięć, przez jasną świadomość długu wobec narodu i przez romantyczną jego idealizację, a także przez wszystkie próby służenia narodowi i zbliżenia z nim nasza inteligencja wypowiedziała swoją ogromną tęsknotę za organiczną jednością życia. (...) Inteligencja nie uświadamiała sobie jednak, że to nie kwestia narodu, lecz (...) nowotestamentowe pragnienie pojednania wszystkich określających życie pierwiastków”. Tamże, s. 331–332.

²⁷ „wszelkie kulturowe rozwarstwienie spotyka się w naszej psychologii narodowej z podświadomym przeciwdziałaniem sił integrujących, z organicznym ciężeniem ku odbudowaniu jedności rozproszonej energii”. Tamże, s. 327.

²⁸ „Ogólnonarodowość – oto (...) zewnętrzna forma idei, która wydaje się nam podstawą wszystkich dążeń mających na celu pogodzenie prawdy ludzi oderwanych od ziemi z prawdą ziemi”. Tamże, s. 327.

товерной истины и более совершенной формы, искание критическое по существу, ибо обусловленное непрерывным сравнением и переоценкой борющихся ценностей, неизбежное соревнование односторонних правд и относительных ценностей, неизбежная ложь утверждения отвлеченных начал, еще не приведенных в новозаветное согласие совершенного всеединства. Я сказал: «новозаветное», потому что всякое предвидение новой органической эпохи в эпоху культуры критической есть явление нового религиозного сознания, поскольку совпадает с исканием вселенского синтеза и воссоединения разделенных начал²⁹.

Zwieńczeniem tego, co dotychczas zostało powiedziane, jest metafora obumierania i odradzania się, śmierci i zmartwychwstania, do której odwołuje się Iwanow jako do podstawowego paradygmatu religijności. Po przywołaniu głównych momentów z historii Rzymu, filozof zwraca się do Rosjanina (wyniesionego, w swoim mniemaniu, ponad inne narody jako spadkobierca rzymskiej potęgi – teoria „Trzeciego Rzymu”³⁰), z jednej strony potwierdzając wielkie powołanie Rosji, z drugiej zaś, w ostatecznym rachunku, sprowadzając tę wielkość do ideału pokory i chrześcijańskiego ogołocenia (*kenosis*): „Ты, русский, одно помятуй: вселенская правда – твоя правда; и если ты хочешь сохранить свою душу, не бойся ее потерять”³¹.

Podsumowując, należy powiedzieć, iż autentyczna idea narodowa nigdy nie jest dążeniem „wsobnym”, zorientowanym na podtrzymanie tożsamości i życia, lecz z zasady jest odniesiona do kategorii ofiary składanej w imię dobra ogólnego (najwyższego dobra ludzkości – zbawienia), a mó-

²⁹ „Z jednej strony coraz większe wyobcowanie, coraz mniejsze wzajemne zrozumienie się wyspecjalizowanych grup, z drugiej strony zaś – nieustanne poszukiwanie bardziej wiarygodnej prawdy i doskonalszej formy, poszukiwanie z istoty krytyczne, wszak oparte na nieustannym porównaniu (...), nieunikniony konflikt jednostronnych prawd i jednostronnych wartości, nieunikniony fałsz (...) prawd abstrakcyjnych, jeszcze nie doprowadzonych do nowotestamentowego zjednoczenia, do doskonałej wszechjedności. Powiedziałem: »nowotestamentowego«, ponieważ wszelkie przewidywania nowej organicznej epoki w okresie kultury krytycznej są przejawem nowej świadomości religijnej – wszak jest to zawsze poszukiwanie ogólnoswiatowej syntezy i powtórnego zjednoczenia wyodrębnionych z całości prawd”. Tamże, s. 329.

³⁰ W kontekście niniejszego akapitu warto przywołać ważne słowa Tomáša Špidlíka odnoszące się do idei Trzeciego Rzymu: „Chrzest dawnej Rusi został zrozumiany jako chrzest »robotnika z ostatniej godziny« (Mt 20, 12). (...) To prawda, później Moskwa, uważając się za »trzeci Rzym«, sądziła, iż okaże się ostatnim Rzymem, bo »czwartego już nie będzie«. (...) Łatwo zapomina się, że głęboki sens i pochodzenie tego mesjanizmu są nie tyle tryumfalistyczne, ile apokaliptyczne, a w następstwie – nostalgiczne. (...) Pokusa imperialistyczna zakrada się do świadomości mesjanistycznej»; por. T. Špidlík, *Mysl rosyjska. Inna wizja człowieka*, tłum. J. Dembska, Warszawa 2000, s. 228–229.

³¹ „Ty, Rosjaninie, o jednym pamiętaj: uniwersalna prawda wszechświata to twoja prawda; jeśli chcesz ocalić swą duszę, nie bój się jej stracić”. В.И. Иванов, *О русской идее...*, s. 326.

wiąc językiem religijnym – w imię powszechnego zbawienia. Tylko ten naród, który poświęci siebie dla dobra wszystkich narodów – a więc faktycznie ogołoci się z wszelkiego egoizmu i wrogości wobec innych, a przede wszystkim – w imię wszechświatowej jedności – położy na szalę swoje dążenie do zachowania życia („воля к обнищанию, опрощению, самоупраждению, нисхождению”³²), będzie w stanie uczynić zadość swej idei.

Ideał chrześcijański jest w koncepcji Iwanowa ideałem każdego narodu; nie ma innej drogi do wypełnienia dziejowego powołania niż porzucenie siebie i ofiara. W tym względzie wszystkie narody wydają się być równe. Wyższość narodu rosyjskiego polega – jedynie i aż – na jego większej niż u pozostałych nacji, zapisanej niejako w naturze, woli służenia innym, dyspozycji do „bycia dla”. Mesjańska godność rosyjskiego narodu jest wprost proporcjonalna do jego stałej gotowości do ostatecznego – kenotycznego – ogołocenia.

“Kenotic” messianism. About the Russian Idea by Vyacheslav Ivanov

The paper presents the key theses of Vyacheslav Ivanov’s concept of the national idea, both in a general (concerning every nation) and a specific (concerning the Russian nation) perspective. The starting point are the youthful intuitions of the philosopher, who from the very beginning was not able to accept nationalist views of the great minds of his times. This rejection of nationalism (understood as national egoism) becomes the basis for formulating the religious national idea (for every nation); against this background Ivanov perceives Russia as an exceptional country at the beginning of 20th century. The philosopher claims that Russia has an extraordinary historical mission, but he also sees potential obstacles in realizing this mission.

Key words: messianism, Vyacheslav Ivanov, Russian idea, national idea, nationalism

Słowa kluczowe: mesjanizm, Wiaczesław Iwanow, idea rosyjska, idea narodowa, nacjonalizm

³² Там же, s. 332.